

СИМВОЛІКА ЕЛЕМЕНТІВ ДЕКОРУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ КЕРАМІКИ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ОРНАМЕНТИКИ

Іванина М.Д., аспірант

Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника,
Інститут мистецтв

Анотація. У статті досліджуються способи декорування та символіко-сміслове значення окремих елементів декору закарпатської кераміки. Звернена увага на поєднання у декорі геометричного орнаменту з рослинним. Вказано, що символіка елементів декору підтверджує збережений національний відтінок народного ремесла.

Ключові слова: символ, орнамент, кераміка, елемент, декор.

Аннотация. Иванина Н.Д. Символика элементов декора закарпатской керамики в контексте украинской орнаментики. В статье исследуются способы декорирования и символично-смысловое значение отдельных элементов декора

закарпатской керамики. Обращено внимание на объединение в декоре геометрического орнамента с растительным. Указывается, что символика элементов декора подтверждает сохранённый национальный оттенок народного ремесла.

Ключевые слова: символ, орнамент, керамика, элемент, декор.

Annotation. Ivanina N.D. Symbolism of elements of a decor of the Transcarpathian ceramics in a context of Ukrainian ornament. The ways of dressing and symbolical – semantic values of separate elements of a decor of the Transcarpathia ceramics are investigated in the article. The attention is inverted at association of a geometrical ornament with vegetative in a decor. It is underlined, that the symbolic of elements of a decor confirms the kept national shade of national craft.

Key words: a symbol, an ornament, ceramics, an element, a decor.

Постановка проблеми. Важливою умовою при освоєнні народної творчості є дотримання цілісності форми та змісту, які об'єднані в ній. Будьяка перевага форми над змістом приводить до порушення відповідності взаємозв'язку. Сучасне сприйняття виробів традиційного ремесла проявляється у візуальній зовнішній формі. Нехтування змістом, що становить традиції, смаки, звички, які склалися віками, руйнує цілісність декоративно-прикладного мистецтва. Орнаментальні композиції, що прикрашають керамічні вироби виготовлені на території Закарпаття зберегли у собі національний відтінок народного ремесла, водночас ввібравши все найкраще з інших культур, являються своєрідною мовою символів. Створені народними майстрами художні речі повсякденного вжитку варто розглядати не тільки як предмети першої необхідності, а насамперед як феномен національної культури, як засіб духовного виховання молоді.

У попередніх дослідженнях та рекомендаціях стосовно використання традиційного декоративно-прикладного мистецтва частково зосереджується увага і на змістовій стороні декору виробів даного виду творчості. Мистецтвознавці та дослідники традиційного ремесла: Ю. Лацук, Г. Островський, А. Данилюк, В. Щербаківський, М. Чмихов, В. Массон, дали мистецтвознавчий аналіз даного виду художньої творчості з урахуванням особливостей окремих регіонів, підкреслюють його вагоме значення в естетичному вихованні та залученні до національної культури. Враховуючи певну дослідженість народних промыслів Закарпаття, поза увагою залишається специфіка художньо-виражальних засобів (символів, знаків, образів), що у свою чергу, веде до неприпустимого ігнорування семантики орнаменту закарпатської кераміки.

В даній публікації, використовуючи існуючі джерела та дослідницькі матеріали, що стосуються мистецтвознавчих аспектів народного ремесла, ставиться за мету розкрити специфіку первинного змісту сюжетів, образів композиційних побудов у декорі закарпатської кераміки.

Стаття виконана за планом НДР Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Результати дослідження. Протягом тисячоліть збереглися і дійшли до нас керамічні шедеври різних історичних епох, не втративши своєї естетичної

сили і художньої виразності. Пам'ятки цих часів засвідчують високий художній рівень анімалістичних творів (об'ємних, барельєфних, графічних), антропоморфних зображень, знаків ідеограм, геометричних композицій. Археологічні знахідки керамічних предметів та їх аналоги, розкривають складну абстрактно-знакову систему відображення дійсності, початок зародження геометричного орнаменту, який в подальшому зазнав активних процесів розвитку у різних видах декоративно-прикладного мистецтва. Саме в орнаменті знаходять відображення соціально-економічні та культурні зміни, які відбувалися у житті народу в процесі його історичного розвитку. Здається прості, в деякій мірі аж примітивні елементи орнаменту, які ми сприймаємо як абстрактно-геометричні, декоративні – в давнину виступали як сюжетні зображення людей, землі, води, птахів та ін. У світосприйнятті українців предмети народного мистецтва відображали явища всесвіту. Закодовані у мистецьких творах символи містять у собі передусім уявлення наших пращурів про всесвіт, як упорядкований світовий устрій. Завдяки міфологічним джерелам, реконструкції релігійних уявлень епохи та виявленню основних елементів культу предків, можливе розкриття автентичного значення орнаментики у творах традиційного ремесла.

«Космічний символізм орнаменту вказує на наявність космічної моделі, яка виникла за подібністю до стабільної суспільної організації» – посуд з однорідним орнаментом відповідав «взаєминам рівності первісного суспільства, а виділення домінуючого елемента орнаменту, який символізував сонце – небо – всесвіт, засвідчувало глибоке соціальне розшарування спільноти й розподіл посуду на повсякденний для побутових потреб та сакральний» (для церемоніальних обрядових використань) [6, с.65-66].

Спрощений або компактний варіант організації декору у зразках закарпатської кераміки характеризується незначною лінійно-крапковою орнаментикою (рис. 1.1-1.2-1.5). В процесі такого декорування домінуючою залишається форма посудини, відчутна певна легкість та повсякденність таких керамічних виробів. Вироби закарпатських гончарів захоплюють гармонією форм і декору. Їх розпис – концентричні круги, хвилеподібні лінії «ялинки», «квіти» – успадкований від далеких предків. Цих орнаментальних мотивів народні майстри інтуїтивно дотримуються передаючи їх нащадкам [1, с.149]. Орнаментальні композиції, що прикрашають такі вироби зберегли у собі національний відтінок народного ремесла, водночас ввібравши все найкраще з інших культур і являються своєрідною мовою символів у розумінні важливих істин буття. Звичайний декор у вигляді спіралі був символом схематичного зображення еволюції всесвіту, руху Сонця, знаком родючості (рис. 1.3-1.4). Лінійно-крапковий орнамент символічно відображав навколишнє середовище, явища природи та процеси суспільних відносин. Композиційною основою орнаментики переважної більшості гончарного посуду є ритмічні повторення лінійних або поєднання прямолінійних і хвилястих поясів, розміщених єдиною смугою на плічках чи на найширшій частині виробу або на вінцях. У розписі

керамічних виробів «найчастіше вживають ті орнаменти, які випливають із самої техніки гончарського виробництва, пов'язані із застосуванням гончарського колеса. Через те найчастіше використовується спіраль, яку можна найшвидше нанести на миску, і потім різні її похідні». «Окрім орнаментів технічно найпростіших спіралевих використовувалися орнаменти рослинні, різного роду квіти, дерева і комбінації з них» [7, с.128].

Геометричні мотиви, магічні знаки, символи виникнувши в давні епохи, зазнавали змін в орнаменті різних народів, в усіх видах їхнього мистецтва. Символіка окремих елементів орнаментики закарпатської кераміки пригадує ще язичницькі часи. Попри-те, що присутні різноманітні впливи на культуру закарпатського регіону, народна творчість залишається консервативною у способах виготовлення, формах, техніках декорування, що вказує на вікові традиції керамічного ремесла. Народне мистецтво має величезне самостійне значення, як найвища естетична цінність, утворюючи могутній культурний прошарок, що протягом століть живить творчою енергією професійних митців [4, с.7]. Численні декоративні мотиви характерні для розпису закарпатської кераміки використовувалися в орнаментиці різних культур та народів. З старих часів предмети побутового вжитку прикрашались орнаментами, які формували естетичні смаки поколінь, були взірцем мистецьких здібностей. Ця потреба несла у собі магічний та релігійний зміст. Бажаючи привернути до себе богів, люди закликали їх відповідними знаками – символами, оберегами. Мова символіки здатна передавати складні і глибокі поняття духовної реальності. Причому одне й теж зображення може мати декілька трактувань в залежності від кольору, способу розпису та де в подальшому знаходиться предмет. В процесі історичного розвитку символи не одноразово набували дальших значень чи додаткових якостей. Наприклад, по мірі вдосконалення релігійних уяв, образ виноградної лози у розписі дістає різні інтерпретації. Символ лози для християн означав вічність і безсмертя, був співзвучний в понятті великої жертви (рис.2.6). Відомо, що в орнаментальну систему знаків входили явища природи та речі, якими люди користувалися повсякденно. Декор закарпатських керамічних виробів (рис.2.1-2.2-2.3-2.5-2.8), співзвучний з орнаментикою народного українського мистецтва де основу становлять динамічні композиції, які відтворюють рух по колу з центральними осередками – розетами, колами, квадратами, сваргами, спіралями [4, с.77]. Що до графічних символів – спіраль, меандр, зигзаг, хвиляста лінія, паралельні насічки, то вони до сьогодні зустрічаються в народній орнаментиці і побуті, для фіксації розташування загальнопоширених астрономічно – календарних знаків сонця, місяця та інших небесних тіл всесвіту (рис.1.2-1.3-1.5; рис.2.2-2.4

Окрім символи залишилися до сьогодні джерелом інформації про світоглядні уявлення людини, яка зберігається впродовж багатьох тисячоліть. Таким символічним знаком являється хрест – важливий елемент української орнаментики, що зберігся до нині як символ аспекту родючості, активної

чоловічої основи, небесного захисту(рис.2.1-2.3-2.5). Різновиди хрестів – найдавніших астрально–космічних символів – «зустрічаються ще на протонеолітичних та неолітичних пам’ятках буго–дністровської культури» [6, с.145]. Частіше за все знак хреста, як культовий символ, або як декоративний мотив зустрічається в стародавніх пам’ятках Східної Європи. Походячи від схематичного зображення птаха – хрест став одним із солярних символів. У християнстві знак хреста в якості емблеми утвердився вже в кінці VI століття. Хрест – як символ, як знак постає генеруючим центром символіко–ритмічної побудови геометричних та рослинних орнаментів усього народного мистецтва українців. У пам’ятках мистецтва, які відображають світоглядні та космогонічні уявлення людей, продовжують жити орнаментальні композиції, в яких домінуюча роль належить зображенню людини, птахів, тварин, явищ природи. Традиції способів декорування закарпатської кераміки склалися віками. Основу орнаментики керамічних виробів становили спрощені лінійно–крапкові, а з часом й геометричні ритовані елементи. Ці елементи декору являлися символічним зображенням або символом предметів та явищ навколишнього середовища. Наприклад – хвиляста лінія, яка широко використовувалась у ритованому декорі закарпатських неполивняних керамічних виробів, в різних інтервалах, мала інше символічне значення. Вона могла символізувати небо, потоки земної енергії, воду (що відповідає як творчій так і руйнівній силі природи), гори (рис.1.1-1.2; рис.2.7). Звичайна ламана лінія чи зигзаг символізувала блискавку – силу, швидкість, рух і являлась атрибутом бога–громовержця. З’єднуючи небо і землю блискавка уособлює божественну волю, творчий імпульс, що передається на землю і стає рушієм людей і подій (рис.1.5).

Орнаментика закарпатської кераміки вражає різноманітністю технік, за допомогою яких з’являлися елементи та мотиви декору на керамічних виробах. Протягом XIX ст. в більшості кераміка декорувалася способом ритювання (гравірування). Проте, окрім цього способу нанесення елементів декору на виріб використовується розпис пензлем та різком. Ритовані смуги, хвилясті лінії, зигзаги, кола, хрести – виконані цвяхом, паличкою, гребінцем, нігтем чи пальцем були розраховані на світлотіньовий ефект, а елементи декору нанесені пензлем чи різком, кольоровими глинами (ангобами) збагачували колорит орнаменту. Додатково посуд загладжували (камінцем), що давало смуги, риси, спіралі, які на шорсткому тлі посудини створювали гладкий малюнок. Подібний розпис прикрашав у XI – XIV ст. вироби ремісників як на просторах Київської, так і Володимирської – Галицької держав. Він без істотних змін зберігся майже на всьому просторі України до наших днів і запозичений угорським гончарством від українців. Це підтверджується тим, що по нині цю систему орнаменту угорські гончарі називають „*orosz dmszntis*” – тобто руським орнаментом [2, с.47].

У зв’язку з розвитком промисловості та використанням нових матеріалів в кінці XIX ст. починає застосовуватись у керамічному виробництві скловидне

РИСУНОК 1.

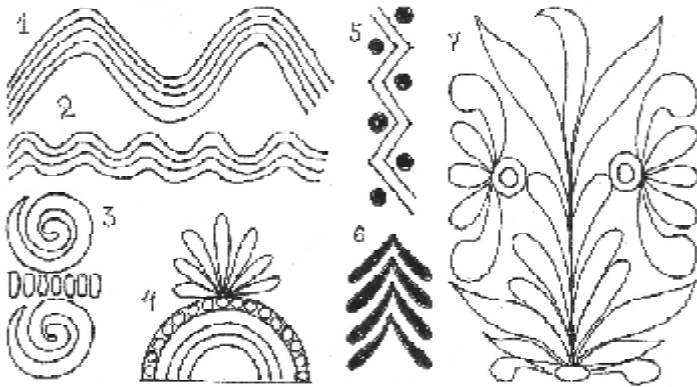
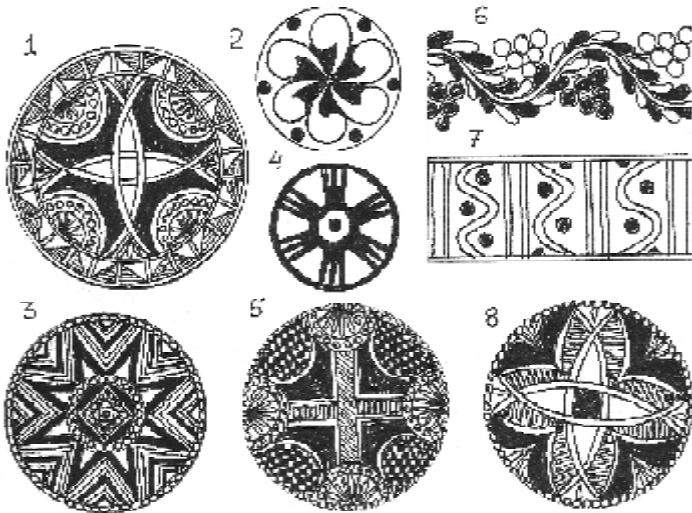


РИСУНОК 2.



покриття, що відображається і на орнаментіці. Нові технологічні можливості поглинають традиційну орнаментіку закарпатських керамічних виробів ефектом блиску та кольору. На початку ХХ ст. була відчутна деяка реабілітація декору пов'язана з відродженням традиційних ремесел та підвищеною увагою, яка приділялася історичному минулому різних культур.

Керамічні вироби з вишуканим складним декором на відміну від простої ужиткової кераміки сяяли мистецькою неповторністю. Протягом ХХ століття прослідковується друга сторона керамічного формотворення, в якій декор являється основним акцентом керамічного виробу. В таких виробах

домінують не тільки утилітарно – естетичні, а й символічні, освітні та ритуальні функції. Це витвори мистецтва, що несуть у собі якості, які характеризують навколишнє середовище людини та її світогляд. Широке розмаїття декору та пошук художньої виразності в орнаментіці підпорядковані виявленню найсуттєвіших рис утилітарного призначення речі і розробці таких її форм, краса яких була б не від’ємною від понять ужиткової цінності. Різноманітні форми керамічних виробів з яскравими орнаментальними композиціями створюють органічний художній образ закарпатської кераміки. В характері багатого рослинного та геометричного орнаменту виражена уява майстрів про плин часу. Ритмічні криві гілок символізують цикли природи, зміну пір року, суцвіття плоду несе у собі поняття єдності та вічності буття, яскраві букети у вазах сприймаються як відродження нового життя (рис.1.7). Ці символи в орнаментіці закарпатської кераміки отримують новаторське звучання несучи до глядача безцінну інформацію про виникнення і походження самобутньої культури цього регіону.

Висновки. Усвідомлення символічного змісту орнаментальних мотивів можливе за умови вивчення внутрішнього ідейного значення художньої виразності традиційного ремесла. Сформовані різними віровченнями орнаментальні композиції, відлиті у певні стилістичні форми, як модель, як символ ідеального середовища служили взірцем у суспільних відносинах. На рівні свідомості образні структурні орнаментальні мотиви у поєднанні із залишками минулих уявлень здатні привертати увагу людини до більш цілеспрямованого їх сприймання. Ці елементи декору можуть викликати естетичні та інтелектуальні переживання спонукаючи до роздумів про глибину змісту зображуваних символів. Починаючи з ХХ ст. прослідковується поступове зникнення змісту в орнаментіці, відчутні зміни у перетворенні сематики стародавніх мотивів, їх відрив від міфологічної основи. Саме тому відсутня духовність в елементах орнаменту, де закладом є не символіка, а візуально-естетичне вираження. Символ ніколи не відкриває перед людиною всю глибину змісту, а тільки ту частину інформації, яка для неї стає актуальною, яку вона у змозі зрозуміти, оскільки та співзвучна зі змінами в її душі, її духовними пошуками та прагненнями.

Література:

1. Данилюк А. Шляхи України. Львів, видавництво «Світ» 2003.
2. Лашук Ю.П. Закарпатська народна кераміка. – Ужгород 1960.
3. Лотман Ю.М. Избранные статьи в трёх томах. том 1, Символы в системе культуры – Талин, 1992.
4. Массон В.М. Первые цивилизации. – Л., 1989.
5. Островський Г. Образотворче мистецтво Закарпаття. – К.: Мистецтво, 1974.
6. Чмихов М.О. Давня культура. – Л., 1989.
7. Щербаківський В. Українське мистецтво. – Київ, 1995.

Надійшла до редакції 8.04.2009